

Jacek Grzywa

Zjawiska współczesnej patologii i zagrożeń społecznych w mieście

Studia Etnologiczne i Antropologiczne 8, 306-322

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jacek Grzywa

Uniwersytet Śląski
Filia w Cieszynie

Zjawiska współczesnej patologii i zagrożeń społecznych w mieście

Zjawiska związane z zagrożeniem są elementem wpisanym w ludzkie życie i doświadczenie. Stanowią one nieodłączny element naszej egzystencji. Transformacja społeczno-polityczna w Polsce zapoczątkowała wiele zasadniczych przeobrażeń życia społecznego. Jednakże oprócz pozytywnych, uniwersalnych zmian, niosących za sobą nowy porządek i ład społeczny, pojawiły się zjawiska sprzeczne z ogólnie przyjętymi normami społecznymi. Do nich można zaliczyć różne formy przestępczości. Problem patologii w dużych skupiskach miejskich nie jest niczym nowym, występował zawsze, jednakże na wielu płaszczyznach zmieniał się jego charakter, dynamika, a nawet rozmiar.

Ostatnie dziesięciolecie przyniosło zwiększenie popełnianych przestępstw przeciwko życiu i mieniu. Nasiliły się na nieznaną dotąd skalę przestępstwa, których sprawcami były osoby nieletnie. Polska stała się miejscem dostępnym dla osób trudniących się handlem narkotykami. Pojawiają się zorganizowane grupy przestępcze, uprawiające niejednokrotnie proceder przestępczy przez bardzo długi okres.

Celem artykułu jest prezentacja typowych zjawisk o charakterze marginalnym, występujących w środowisku miejskim na pograniczu województwa śląskiego i małopolskiego. Podejmuję próbę odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

- Jakie zjawiska patologiczne w homogenicznie ustabilizowanym społeczeństwie badanych miejscowości występują najczęściej?
- Czy człowiek marginesu społecznego jest jednostką pozbawioną zakorzenienia w kulturze lokalnej miasta, czy też proces marginalizacji dotyczy jego własnych wyborów?
- Na ile zjawiska tzw. kultury ubóstwa (związanej z bezrobociem, postępującym ubożeniem społecznym, narkomanią czy patologią rodziny) mają wpływ na występowanie problemu przemocy?
- Jak jest poczucie zagrożenia przestępczością?

Badania obejmowały zarówno miejscowości województwa śląskiego, jak: Wola, Frydek, Góra, jak i miejscowości wchodzące w skład obecnego województwa małopolskiego: Brzeszcze i Jawiszowice. Wzięło w nich udział 50 respondentów, otrzymano 26 prawidłowo wypełnionych ankiet, przeprowadzono także 16 wywiadów swobodnych z mieszkańcami tych miejscowości¹.

Środowisko mikrospołeczne a zjawiska przestępczości

W badanym środowisku miejskim respondenci wskazywali najczęściej na takie rodzaje zagrożeń, jak:

- po pierwsze, zagrożenia przestępstwami przeciwko życiu i zdrowiu,
- po drugie, poczucie zagrożenia przestępstwami dotyczącymi utraty mienia (kradzieże, rozboje),

W dalszej kolejności znalazły się m.in. następujące zjawiska patologiczne:

- poczucie zagrożenia przestępczością związaną z narkomanią,
- zagrożenia przestępczością płynące z utraty zaplecza socjalnego – problem bezdomności,
- zagrożenia przestępczością w związku z dysfunkcją niektórych instytucji państwowych (korupcja), kilka osób wskazało także na problem występujący w szkołach (wymuszanie pieniędzy) i tzw. fali w wojsku.

Wśród wypowiedzi badanych respondentów jednym z najważniejszych zjawisk patologicznych budzących zagrożenie były zachowania związane z przestępstwami przeciwko zdrowiu i życiu. Stanowią one także niewątpliwie wysoki odsetek czynów karalnych w statystyce ogólnopolskiej. Do tego typu zachowań należy zaliczyć *z j a w i s k o p r z e m o c y*, występujące w środowisku społecznym, na ulicy, w grupach rówieśniczych, szkole, a także w rodzinie. Światowa Organizacja Zdrowia definiuje przemoc jako celowe użycie siły fizycznej, zagrażające lub rzeczywiste, przeciwko sobie, komuś innemu lub przeciwko grupie lub

¹ Por. partię tekstu poprzedzoną podtytułem: *Poczucie zagrożenia przestępczością*.

społeczności, co powoduje lub prawdopodobnie spowoduje zranienie, fizyczne uszkodzenie, śmierć, ból psychiczny, zaburzenia w rozwoju lub deprawację.

Do tego typu aktów przemocy można zaliczyć m.in.:

- zabójstwo, zabójstwo ze szczególnym okrucieństwem,
- przemoc fizyczną,
- przemoc seksualną,
- przemoc psychiczną.

Typologia używana w Światowym Raporcie WHO dzieli przemoc na trzy kategorie,

- 1) przemoc zadawana sobie samemu (autoagresja),
- 2) przemoc interpersonalna,
- 3) przemoc grupowa.

Ten podstawowy podział ulega dalszej kategoryzacji:

a) **P r z e m o c z a d a w a n a s o b i e s a m e m u** – dzieli się na zachowania samobójcze i samouszkodzenia. Do zachowań samobójczych należą myśli samobójcze, usiłowanie samobójstwa i samobójstwo dokonane.

b) **P r z e m o c i n t e r p e r s o n a l n a** – dzieli się na dwie podkategorie:

- przemoc wobec członka rodziny lub partnera; najczęściej występuje w domu rodzinnym; stosowana wobec dziecka, partnera (żony, męża) lub osób starszych,
- przemoc wobec osoby niespokrewnionej, często nieznałomej; najczęściej występuje poza domem; należą tu przypadkowe akty przemocy, gwałty lub przemoc seksualna wobec obcych, przemoc w szkołach, miejscach pracy, więzieniach, placówkach opiekuńczych, młodzieżowe akty przemocy.

c) **P r z e m o c g r u p o w a** – polega na instrumentalnym użyciu przemocy przez ludzi, którzy identyfikują się jako członkowie pewnej grupy przeciwko innej grupie w celu osiągnięcia celów ekonomicznych, politycznych lub społecznych. Powyższa typologia bierze również pod uwagę naturę przemocy, dzieląc przemoc na: fizyczną, psychiczną, seksualną, deprawację i zaniedbanie².

Analizując zjawisko przemocy, trzeba pamiętać o czterech zasadniczych kwestiach:

- przemoc jest zachowaniem intencjonalnym zmierzającym do osiągnięcia określonego celu,
- narusza prawa drugiego człowieka lub grupy,
- uniemożliwia obronę,
- powoduje szkody psychiczne, fizyczne lub materialne³.

² M. Pietruszka: *Przemoc – wyzwanie dla świata, Światowy Raport WHO na temat przemocy i zdrowia*. „Niebieska Linia” 2002, nr 6; Por. J.L. Herman: *Przemoc, uraz psychiczny i powrót do równowagi*. Gdańsk 2002; *The Dark Side of Families: Current Family Violence Research*. Eds. D. Finkelhor, R. Gelles, G. Hotaling. Beverly Hills 1983, s. 69–84.

³ J. Mazur: *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*. Warszawa 2002.

Jednym z najcięższych przestępstw jest zabójstwo drugiego człowieka. Od początku transformacji ustrojowej liczba ofiar tego rodzaju przestępstwa w Polsce systematycznie wzrastała. Swoje apogeum osiągnęło w 2001 roku.

Tabela 1
Zabójstwa w latach 1990–2002

Rok	Art. 148 – zabójstwo
1990	730
1991	971
1992	989
1993	1106
1994	1160
1995	1134
1996	1134
1997	1093
1998	1072
1999	1048
2000	1269
2001	1325
2002	1188

Źródło: Wydział Prasowy Komendy Głównej Policji w Warszawie.

Zbrodnie są popełniane głównie w środowisku mikrospołecznym, przede wszystkim w rodzinie. Rosnące bezrobocie, brak możliwości zatrudnienia oraz alkoholizm są przyczyną wielu tragedii rodzinnych. Często zbyt późno jest organizowana pomoc dla rodzin dysfunkcyjnych. Niejednokrotnie do zbrodni popycha zachowanie zdesperowanego partnera życiowego, który żyje w permanentnym stresie spowodowanym alkoholizmem współmałżonka, czasami są to motywy chorobliwej zazdrości, czasami decyduje bezmyślność – pospolita bójka zakończona tragedią.

Tabela 2
Dane statystyczne dotyczące liczby przestępstw stwierdzonych w odniesieniu do zabójstw o różnych motywach

Rok	Motyw rabunkowy	Motyw seksualny	Motyw „na zlecenie”	Motyw nieporozumień rodzinnych	Motyw nieustalony	Inny motyw
1999	116	28	13	279	237	375
2000	192	28	15	338	268	408
2001	170	22	32	353	307	441
2002	138	22	52	321	247	408

Źródło: Wydział Prasowy Komendy Głównej Policji w Warszawie.

W badanych miejscowościach respondenci w większości nie potrafili wskazać konkretnych przykładów dotyczących tej najcięższej zbrodni, jednak obawa przed zaistnieniem utraty życia występowała niemal u wszystkich badanych. Na podkreślenie zasługują dwie sytuacje, które zostały opisane przez respondentów.

Przykład z życia

Adam mieszkał na osiedlu położonym w obrębie kopalni. Od 15 lat pracował w charakterze górnik. Jego małżonka zajmowała się wychowaniem dwójki dzieci w wieku szkolnym. Adam często po pracy z kolegami szedł na piwo, wypijał przeważnie dwie lub trzy butelki i wracał do domu. Kopalnia była jedynym zakładem pracy, który dawał mu utrzymanie. Żona nie pracowała zawodowo. Była zarejestrowana w urzędzie pracy jako bezrobotna bez prawa do zasiłku. Sytuacja rodzinna uległa drastycznemu pogorszeniu, kiedy kopalnia została zamknięta. Ograniczenie możliwości finansowych, a z czasem wyczerpanie oszczędności, spowodowały kryzys rodziny. Adam nie potrafił poradzić sobie ze stresem związanym z utratą źródła zarobkowania. W domu dochodziło do regularnych kłótni i awantur. Coraz częściej sięgał po alkohol. Jego zachowanie cechowała agresywność w stosunku do najbliższej rodziny. Bardzo szybko utracił możliwości kontroli swego postępowania pod wpływem alkoholu. Tragedia rozegrała się w domu. Wieczorem pijany wszedł do kuchni, wszczął awanturę, ponieważ żona nie chciała mu podać jedzenia. Rzucił się w kierunku małżonki, która przygotowywała kolację. W trakcie szamotaniny został ugodzony nożem w klatkę piersiową. Zmarł po przewiezieniu do szpitala⁴.

Przykład z życia

Czesław z żoną żył w separacji. Mieli już dorosłe dzieci, kiedy żona postanowiła, że od niego odejdzie. Powodem był alkoholizm męża. Pracował w kopalni, jednak od kilku lat pił, szczególnie podczas wolnych od pracy dni. Zdarzało się, że małżonka musiała uciekać z domu, wtedy schronienia udzielali jej sąsiedzi z bloku. Nie godził się na separację, jednak dorastający syn potrafił obronić matkę. To właśnie on pomógł znaleźć mieszkanie i wyrwał matkę z toksycznego dla nich związku. Wynajęli kawalerkę. Czesław początkowo ich nie odwiedzał, przez kilka miesięcy pił, wpadł w ciąg alkoholowy. Został dyscyplinarnie zwolniony z pracy. Wówczas postanowił, że wszystko zmieni, zaczął odwiedzać małżonkę i syna najpierw raz w miesiącu, potem częściej. Podjął leczenie odwykowe. Poszukał pracy w zakładzie budowlanym. Przynosił im pieniądze. Prosił, aby ponownie przeprowadzili się do domu. Żona pamiętająca zachowania męża, nie wyrażała zgody. Decyzja okazała się słuszna. Czesław ponownie zaczął pić. W stanie nietrzeźwym nachodził małżonkę. Ta wystąpiła o rozwód. Wraz synem miała wyjechać do Czech, gdzie syn miał podjąć pracę w kopalni. Sytuacja ta była katalizatorem dramatu rodzinnego. Tragedia rozegrała się w mieszkaniu żony. Nie wiadomo, co skłoniło ją do wypuszczenia męża do mieszkania. Została brutalnie zamordowana.

Powyższe przykłady wskazują, że przyczyną zbrodni był alkohol, który w obu przypadkach potęgował zachowania agresywne w stosunku do ofiar. Przyzwolenie na tradycyjne „piwo” po zakończonej pracy dla wielu kończy się głębokim

⁴ Imiona osób zostały zmienione. Powyższe informacje są rezultatem badań autora.

uzależnieniem, skutkuje kryzysem rodziny, utratą zatrudnienia i niejednokrotnie tragedią osobistą.

Kolejny rodzaj przestępstw, którego nasilenie można obserwować od kilku lat w Polsce w środowisku miejskim (choć nie tylko), to *p r z e m o c f i z y c z n a*. Dotyczy ona różnych kategorii wiekowych osób. Również powody, dla których dochodzi do złamania prawa, są zróżnicowane. Wśród osób młodych dominują konflikty na dyskotekach, imprezach towarzyskich – często pod wpływem alkoholu. Do tego typu zjawisk należą także zachowania (naruszanie nietykalności cielesnej przez bicie, kopanie, szarpanie) występujące w związkach małżeńskich i partnerskich, ale także w relacjach rodzic – dziecko (syndrom dziecka maltretowanego) oraz relacjach dziecko – rodzic.

Tabela 3

Udział w bójce lub pobicia⁵

Rok	Art. 158 § 1	Art. 158 § 2	Art. 158 § 3
1999	11221	114	123
2000	12711	112	118
2001	12754	123	98
2002	12706	117	93

Źródło: Wydział Prasowy Komendy Głównej Policji w Warszawie.

W środowisku miejskim badanej populacji zjawisko przemocy fizycznej jest silnie dostrzegane. Respondenci podkreślali przede wszystkim skłonność do zachowań dewiantycznych nastolatków w szkole, w kręgach towarzyskich w domu. Zwracano uwagę na zachowania agresywne i „bójki”. Dopiero w drugiej kolejności wymieniono przemoc fizyczną w domu w stosunkach małżeńskich oraz partnerskich. Interesujące są uzyskane w drodze wywiadu przykłady:

Przykład z życia

Mariusz wraz z rodzicami przyjechał na Śląsk w latach siedemdziesiątych. Ojciec podjął tu pracę w kopalni. Otrzymał mieszkanie. Mariusz uczęszczał do szkoły, a po jej ukończeniu planował rozpoczęcie studiów na uczelni wyższej. Miał dużo kolegów, był osobą ambitną. Podczas wakacji został zaproszony do udziału w imprezie urodzinowej. Kiedy wracał wieczorem do domu wraz z kolegą został zaczepiony przez nieznanego mężczyznę. Mariusz był trzeźwy, jeszcze tego samego dnia miał odwiedzić matkę na nocny

⁵ Treść artykułu za Kodeksem karnym: 1. art. 158b: „Kto bierze udział w bójce lub pobiciu, w którym naraża się człowieka na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia albo nastąpienie skutku określonego w art. 156 § 1 lub w art. 157 § 1, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3; § 2. Jeżeli następstwem bójki lub pobicia jest ciężki uszczerbek na zdrowiu człowieka, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8; § 3. Jeżeli następstwem bójki lub pobicia jest śmierć człowieka, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.”

pociąg do Wrocławia. Zaczęli się bić. W wyniku bójki mężczyzna doznał obrażeń ciała w postaci silnego obrzęku mózgu i płuc, które spowodowały jego zgon.

Przykład z życia

Karol mieszkał w bloku wraz z rodzicami. Uczęszczał na II rok studiów dziennych na wydziale Nauk Społecznych w Katowicach. Był osobą lubianą w swym środowisku. Denerwowało go, gdy jego młodszy koleś z klatki rysował po ścianach, zanieczyszczali schody, palili papierosy. Kiedy wieczorem wracał do domu, był świadkiem, jak grupa młodych osób pije piwo w klatce i wykonuje „graffiti” na ścianie. Podszedł, zwrócił im uwagę, doszło do szamotaniny, a następnie bójki, w wyniku której dwie osoby (w tym Karol) odniosły poważne obrażenia ciała.

Przykład z życia

Agnieszka była po rozwodzie. Jej były mąż wyprowadził się i zamieszkał z matką. Ich związek rozpadł się, ponieważ mąż miał trudności adaptacyjne. Regularnie bił ją, czasami wystarczył błahy zupełnie powód. Stopień agresji w jego zachowaniu był bardzo wysoki. Praktycznie nie spotykali się. Do tragedii doszło w dniu imienin córki. Darek wykorzystał moment i zdecydował się odwiedzić rodzinę. Jednak tak naprawdę chodziło mu tylko o jedno, chciał wymusić na żonie, aby wycofała toczącą się przeciwko niemu sprawę o znęcanie nad rodziną. Pobił ją bardzo dotkliwie, resztkami sił uciekła do sąsiadki, jednak w szale agresji mąż wyważył drzwi i rzucił się na udzielającą schronienia sąsiadkę. Ją także pobił bardzo dotkliwie. Szybka interwencja sąsiadów z klatki zapobiegła dalszej eskalacji tragedii.

Przestępstwa związane z przemocą seksualną stanowią kolejny bardzo ważny problem. Pojęcie „przemoc seksualna” kryje w sobie wiele różnych aktów, m.in.: wymuszanie stosunków małżeńskich (gwałt małżeński) i partnerskich, zgwałcenie przez osobę obcą, gwałty podczas konfliktów zbrojnych, molestowanie seksualne (w tym żądanie usług seksualnych w zamian za korzyści finansowe, zawodowe czy szkolne), przemoc seksualna wobec dzieci, zmuszanie do prostytucji i stręczycielstwo, organizowanie małżeństw dzieci, a także akty przemocy wobec integralności seksualnej kobiet, np. okaleczenie żeńskich narządów płciowych, wymuszone i obowiązkowe badania dziewictwa. Kobiety i mężczyźni padają też ofiarami przemocy seksualnej w aresztach śledczych i więzieniach⁶. Na podstawie danych z Komendy Głównej Policji w Warszawie wynika, że najwięcej tego typu przestępstw jest dokonywanych w województwie śląskim. A oto dane szczegółowe:

- śląskie 308,
- dolnośląskie 268,
- mazowieckie 262,
- pomorskie 186,
- wielkopolskie 160 łącznie 2339⁷.

⁶ M. Pietruszka: *Przemoc – wyzwanie dla świata, Światowy Raport WHO na temat przemocy i zdrowia*. „Niebieska Linia” 2002, nr 6; zob. J. Mazur: *Przemoc w rodzinie...*

⁷ Wydział Prasowy Komendy Głównej Policji w Warszawie.

Jedynie około 9% gwałtów odbywa się poza domem. Zdecydowana większość tego typu przestępstw jest dokonywanych w pomieszczeniach, zazwyczaj w mieszkaniu.

Badani respondenci na pytanie dotyczące znajomości występowania przemocy seksualnej prawie wszyscy (z wyjątkiem trzech osób) stwierdzili, że takiej sytuacji nie znają. Spośród zebranego materiału wyodrębniłem dwie kompletne wypowiedzi, jedną z nich prezentuję poniżej.

Przykład z życia

Barbara wracała do domu, jak zwykle jadąc do swej dzielnicy autobusem miejskim. Po zakończeniu pracy zrobiła podstawowe zakupy. Już w autobusie zauważyła, że przygląda się jej nieznajomy mężczyzna. Idąc do bloku, nie zauważyła niczego podejrzanego. Przypuszczała, że problemy dnia codziennego uspiły jej podejrzliwość. Na klatce schodowej usłyszała wyraźne odgłosy kroków, był to ten sam mężczyzna, poczuła się nieswojo, zaczęła się spieszyć. Tuż przed drzwiami upuściła siatkę z zakupami. Nieznajomy z zaangażowaniem i życzliwością pomógł jej zebrać rozrzucone produkty, mimo że wzbraniała się, wielokrotnie powtarzając, że sobie poradzi. Kiedy chciała odebrać siatkę, mężczyzna zaooponował. Stwierdził, że sama sobie nie poradzi i nalegał, że jej pomoże i zakupy wniesie do mieszkania. Protestowała, mężczyzna był życzliwy i stanowczy. Wreszcie poczuła, że jest osobą nieżyczliwą i podejrzliwą. Ta samoocena była przyczyną jej tragedii. Nieznajomy wszedł do mieszkania, odepchnął ją do przedpokoju, zatrzaskał drzwi i brutalnie zgwałcił.

Jedną z najpowszechniej stosowanych form przemocy to przemoc psychiczną, na przykład: zastraszanie, upokarzanie, kontrolowanie, izolowanie partnera od rodziny i przyjaciół, ograniczanie dostępu do informacji i pomocy. Mamy z nią do czynienia w różnych sytuacjach życia społecznego. Dokonuje się jej w środowisku rodzinnym zarówno wobec partnera, jak i dzieci. Występuje w zakładach pracy, w szkołach, jak również w miejscach odosobnienia – zakładach karnych, aresztach śledczych. Ofiary przemocy psychicznej są narażone na ryzyko wystąpienia problemów związanych z depresją, alkoholizmem, które ostatecznie mogą prowadzić do zachowań samobójczych. Przeżywanie bólu psychicznego jest tak samo dotkliwie, jak odczuwanie bólu fizycznego.

Wśród badanych respondentów 21 osób przyznało, że w swoim życiu w różnych okresach doświadczyło przemocy psychicznej. Jeden z badanych respondentów przyznał, że przemoc psychiczna spowodowała, że przeżył próbę samobójczą. Poniżej prezentuje najbardziej charakterystyczny przykład.

Przykład z życia

Na początku naszego stulecia Natalia mieszkała na starym osiedlu górniczym w „familo-ku”. Wraz z mężem zajmowała jeden obszerny pokój i kuchnię. Sanitariaty były wydzielone na klatce schodowej, wspólne dla trzech mieszkań. Jej związek od lat był nieudany. Mąż nadużywał alkoholu, we wszystkim radził się matki, nie miał swego zdania. Nie dbał o rodzinę. Natalia nie pracowała, była na utrzymaniu męża. Ten potrafił to wykorzystać. Wypominał jej wszystko, rozliczał z każdej zakupionej rzeczy. Ograniczał, zabraniał za-

kupu nieraz podstawowych produktów. Kiedy przychodził do domu pod wpływem alkoholu, wrzeszczał i wyzywał ją słowami powszechnie uznanymi za wulgarne. Straszyl, że ją zabije i spali mieszkanie. Zabraniał wychodzić za własną potrzebą do ubikacji. Chciał decydować o wszystkim. Zabraniał spotkania się z przyjaciółmi i rodziną.

Powyższy przykład obrazuje, jak dotkliwe może być współczesne zniewolenie. Metody psychicznej kontroli są w tym wypadku ukierunkowane na wywołanie w ofierze przerażenia i bezradności oraz zniszczenie jej poczucia własnego „ja” w relacjach z innymi ludźmi. Prześladowca chce wywołania w ofierze przekonania, że jest wszechmocny, a opór wobec niego – bezcelowy. Zamiarem sprawy jest wzbudzenie nie tylko strachu przed śmiercią, ale i wdzięczności za pozostawienie przy życiu. Oprawca czasami jeszcze bardziej uzależnia od siebie ofiarę, podsuwając jej alkohol lub narkotyki. W konsekwencji dąży do izolacji swej ofiary. Ogranicza jej kontakty rodzinne, a następnie sąsiedzkie⁸. Zachowanie to dokonuje się niejednokrotnie za „zgoda setek milczących świadków”, którzy, żyjąc obok, nie reagują na ludzką krzywdę, na dobiegające zza ściany wybuchy przemocy. Zjawisko to zostało opisane w psychologii jako „efekt widza”⁹.

W sposób najbardziej widoczny przemoc przejawia się w rodzinie. Jest tu procesem nie pojawiającym się nagle. Trwa i rozwija się w czasie. Charakteryzuje ją powtarzalność określonych zachowań przynoszących szkodę ofierze przemocy. Skutkuje erozją więzi rodzinnych. W środowisku miejskim przemoc przeciwko rodzinie jest czynnikiem stale wzrastającym. Jak wynika ze statystyk policyjnych, na przykład w Katowicach w bieżącym roku przeprowadzono 5300 interwencji, w 451 wypadkach interwencje te zakończyły się wypełnieniem tzw. niebieskiej karty. W tym wypadku ofiarami przemocy było 844 osób. Należy podkreślić, że dotyczy to w 94% przypadków kobiet i dzieci.

Zjawisko przemocy w rodzinie zarówno w środowisku miejskim, jak i wiejskim wciąż pozostaje kwestią bardzo trudną do zdiagnozowania. Nie zawsze spotyka się ze zrozumieniem i społeczną aprobatą. Wciąż pokutuje kulturowe, stereotypowe spojrzenie na to zjawisko. Same ofiary przemocy nie chcą podejmować decyzji o kierowaniu swej sprawy do organów wymiaru sprawiedliwości. Dominuje przekonanie o własnej bezsilności, często ofiary obwiniają siebie za sprowokowane zachowania. Pozostając w toksycznych związkach, są współuzależnione od partnera stosującego przemoc¹⁰. Nie bez znaczenia jest tutaj także obawa przed samotnością czy brakiem środków materialnych. W środowisku miejskim ofiary przemocy niejednokrotnie jednak same nie wiedzą, do jakiej instytucji mogą się zwrócić o pomoc. Sąsiedzi odmawiają pomocy w ściganiu

⁸ J.L. Herman: *Przemoc. Uraz psychiczny i powrót do równowagi*. Gdańsk 2002, s. 85–87.

⁹ E. Aronson, T. Wilson, R. Eckert: *Psychologia społeczna. Serce i umysł*. Poznań 2000.

¹⁰ Zob. J. Mazur: *Przemoc w rodzinie...; Przemoc i marginalizacja*. Red. P. Piotrowski. Warszawa 2004.

przestępstwa w obawie przed stawianiem w charakterze świadka w sądzie (przekonanie o długotrwałości procesu sądowego) czy w obawie o własne bezpieczeństwo. Aby zobrazować ten problem, ponownie można sięgnąć do statystyki. W pierwszym półroczu prokuratura na Śląsku prowadziła około 2421 spraw przeciwko sprawcom przemocy (z art. 207 kk), aż w 1084 sprawach nie dopatrzonego się znamion przestępstwa.

Syndrom dziecka opuszczonego a zagrożenia przemocą

Kolejnym zjawiskiem rozpowszechnionym w środowisku miejskim w Polsce jest problem organizacji czasu wolnego dzieci i młodzieży. Pozostawienie młodych ludzi sobie samym oraz brak więzi emocjonalnej z rodzicami lub opiekunami prowadzi do erupcji systemu aksjologicznego. Wymogi współczesnej sytuacji ekonomicznej i społecznej zmuszają rodziców do głębokiego zaangażowania w sprawy zawodowe. Problemem staje się syndrom dziecka opuszczonego oraz maltretowanego. Dzieci i młodzież pozostawieni sami sobie szukają wzorów osobowych w grupach rówieśniczych, pociąga je subkultura młodzieżowa, a jedynym pragnieniem staje się przynależność do grupy, gdzie odnajdują poczucie bezpieczeństwa i własnej siły. Problemem są także tzw. rodziny patologiczne w środowisku miejskim w dzielnicach biedy, tam młodzi ludzie generują zachowania własnych rodziców – alkoholików, stosujących przemoc wobec najbliższych członków rodziny¹¹.

Dziecko w takich dzielnicach wychowuje się w obliczu obojętności ludzi dorosłych, braku zainteresowania ich losem, często pogardą sąsiedzką. To „wrogie środowisko”, zurbanizowane, pozbawione realnego kontaktu z otaczającą przyrodą uczy znieczulenia, agresji i walki o własne partykularne cele bez względu na konsekwencje oraz cierpienie innych¹².

Sytuacja ta jest często przyczyną kolizji młodych ludzi z prawem, postępującej demoralizacji i chuligaństwa.

Dzieci ulicy są zaniedbane, biedne, pozbawione wsparcia emocjonalnego, zrozumienia. To dzieci, które widzimy żebrzące na ulicy, w barach czy pociągach – to dzieci uciekające od przemocy i poniżenia w domach rodzinnych, najczęściej pracujące na skrzyżowaniach, wymuszające niejednokrotnie mycie szyb samochodowych, na parkingach żebrzące o pieniądze za popilnowanie samochodu czy roznoszące ulotki reklamowe, w klubach i agencjach towarzyskich.

¹¹ Zob. T. Bach-Olasik: *Rozwój emocjonalny dzieci alkoholików*. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1996, nr 10.

¹² Zob. E. Bielańska-Batorowicz: *O formach złego traktowania dzieci*. „Przegląd Psychologiczny” 1993, T. 36, nr 3.

Problemem staje się w miastach prostytutka dziecięca. Jak wynika z informacji policji, proceder ten staje się poważnym zagrożeniem w Warszawie, będącej największym w Polsce ośrodkiem handlu dziećmi.

W przeprowadzonych wywiadach problem związany ze spędzaniem czasu wolnego przez dzieci jest stosunkowo słabo dostrzegany. Respondenci podkreślają, że wprawdzie dzieci na osiedlu są pozbawione miejsc, gdzie mogłyby spędzać czas wolny, jednak jako alternatywę podawano zajęcia nadobowiązkowe (np. koła sportowe) organizowane przez szkołę. W trzech wypadkach respondenci przyznali, że ich dzieci weszły w konflikt z prawem. Winą obarczali dewiacyjne zachowania w grupach rówieśniczych, do których ich dziecko bez wiedzy rodziców należało. Przyczyn upatrywali w „uległości dziecka wobec norm panujących w grupie” oraz we wpływie „innych rówieśników” na zachowanie i postępowanie dziecka, pomijając aspekty wychowawcze w rodzinie. Zjawiska to prezentuje poniższy przykład.

Przykład z życia

Daniel pochodził z rodziny górniczej. Ojciec przebywał na zasiłku przedemerytalnym. Matka nie pracowała zawodowo. Wraz z trójką dzieci pozostawała na utrzymaniu męża. W rodzinie Daniela panowały nieprawidłowe relacje. Ojciec przepijał większość otrzymywanych świadczeń. Mieszkanie było zadłużone. Odcięta energia elektryczna. Większość czasu ojciec Daniela spędzał w barach. Matka podejmowała nieludzki nieraz wysiłek, aby wychować dzieci. Zapewnić im posiłek, ubrać. Podejmowała się zajęć dorywczych. Wracła do domu zmęczona, często nie miała już sił na rozmowę z dziećmi. Po powrocie ze szkoły Daniel z kluczem na szyi od mieszkania łądował na ulicy wraz ze swoimi młodszymi braćmi. Każdy z nich miał swoją „paczkę”. Danielowi imponowali jego starsi koledzy, chciał im dorównać, być taki sam, jak oni. Podobało mu się, jak pokazywali towar z „włamu” (kradzieży). Jego łatwowierność szybko została wykorzystana do zorganizowania przestępstwa. Łukasz, jego starszy kolega, „nagrał robotę”, zorganizował włamanie do sklepu monopolowego. Głównym wykonawcą był Daniel z młodszym kolegą. Skradziono alkohol, papierosy, kasę fiskalną. Policja szybko trafiła na ślad młodocianych przestępców.

Przestępczość przeciwko mieniu

Obejmuje szeroki zakres zachowań przestępczych od drobnych kradzieży dokonywanych na ulicach naszych miast w pociągach i autobusach po kradzieże przewożonych ładunków, kradzieże z magazynów, mieszkań, sklepów, przemyt pojazdów mechanicznych oraz różnorodne formy paserstwa mienia.

Większość z badanych respondentów (22 osoby) spotkała się z przestępczością przeciwko mieniu pośrednio, przedstawiali głównie sytuację swych sąsiadów czy spokrewnionych osób. W 6 przypadkach sami padli ofiarą przestępstwa.

Przykład z życia

Bartek wraz z małżonką i dzieckiem podróżował pociągiem relacji Katowice–Kołobrzeg. Samotnie zajmowali przedział sypialny. Przystępcy wieczorem dostali się do wagonu. Zablokowali drzwi przejściowe do wagonu. W pomieszczeniach pasażerskich rozpylili gaz. W ciągu kilku minut zrabowali pasażerom najbardziej wartościowe przedmioty.

Przykład z życia

Zbigniew po wyjściu z poprawczaka zamieszkał z matką, ojciec nie żył od kilku lat. W tym samym dniu poszedł do pubu, aby spotkać się z kolegami. Wypił kilka piw. W drodze powrotnej dokonał włamania do samochodu marki Polonez: zabrał fotel przedni, radioodtwarzacz, koło zapasowe, akumulator oraz komplet kluczy.

Przestępstwa przeciwko mieniu stanowią największy odsetek popełnianych czynów karalnych w Polsce. Powyższych przykładów można by tutaj przytoczyć znacznie więcej. Dokonują je osoby nieletnie i dorosłe. Są wśród nich ci, którzy decydują się na złamanie prawa, czyniąc z tego źródło swego dochodu, jak i ci, którzy kradną z przyczyn osobistych, takich jak bieda i bezdomność.

Do tego rodzaju przestępstw należy również dodać rosnącą przestępczość gospodarczą i finansową, zakładanie fałszywych firm oraz pozorowane bankructwa, nielegalne kopiowanie programów komputerowych oraz płyt kompaktowych, a także przestępstwa skarbowe, podrabianie kart kredytowych i czeków oraz fałszowanie pieniędzy, papierów wartościowych, dokumentów, dzieł sztuki.

Problem bezdomności

Kwestia ta jest złożonym zjawiskiem społecznym. Za osobę bezdomną uznaje się człowieka nie posiadającego miejsca spełniającego warunki mieszkalne, w którym mógłby stale przebywać, ani aktualnej możliwości lub chęci uzyskania takiej możliwości¹³.

Osoby bezdomne wrosły w klimat naszych miast. Nocują na dworcach kolejowych, kłatkach schodowych osiedli i w kanałach. Przyczyny bezdomności są różne – według Małgorzaty Pisarskiej istnieją trzy kategorie bezdomnych:

- a) bezdomni z przymusu, wyznacznikiem przynależności do tej grupy jest brak własnego mieszkania będący konsekwencją konfliktu z rodziną,
- b) bezdomni tymczasowo,
- c) bezdomni z wyboru – reprezentujący określony styl życia¹⁴.

¹³ A. Durczak-Walczak: *Bezdomność w Polsce. O ujednoczeniu pojęć*. „Polityka Społeczna” 1998, nr 5–6, s. 25 nn.

¹⁴ M. Pisarska: *Bezdomni w Łodzi. Analiza socjologiczna*. „Polityka Społeczna” 1993, nr 11–12, s. 8–9.

Pierwszy krok do bezdomności stanowi również brak zatrudnienia. Osoby nie posiadające stałego miejsca zamieszkania padają ofiarą wychłodzenia organizmu w porze zimowej.

Tabela 4

Zgony bezdomnych

Rok	Liczba zgonów	Przedział wieku	Procent bezdomnych
1998/1999	224	—	—
1999/2000	154	15–87	15
2001/2002	112	19–91	20

Źródło: Na podstawie statystyki Komendy Stołecznej Policji w Warszawie.

Na podstawie wypowiedzi respondentów można przypuszczać, że zjawisko bezdomności nie stanowi w ich miejscowości widocznego problemu. Z takim stanowiskiem zgadza się 19 badanych. Większość badanych wskazuje na duże ośrodki miejskie jako najbardziej zagrożone problemem bezdomności. Tylko jedna osoba potrafiła przytoczyć znany jej przykład osoby bezdomnej.

Przykład z życia

Darek, lat 40, pochodził z małego miasteczka. Nie ukończył szkoły średniej. Wołał chodzić z kumplami na wagi, sprawiał problemy wychowawcze. W wojsku dopuścił się złamania rozkazu. Został zwolniony z orzeczeniem trudności adaptacyjnych. Wyjechał do pracy na Śląsk. Dostał pracę w kopalni, często jednak zmieniał zakłady pracy. Na początku lat dziewięćdziesiątych został bezrobotnym. Zaczął pić. Rodzina, którą tworzył, rozpadła się. Po rozwodzie sąd przyznał mu jeden pokój. Jednak brak pracy i rozpad rodziny spowodował, że szukał on możliwości zarobienia pieniędzy na utrzymanie. Nie wracał do domu, nocował na dworcu w Katowicach, na ławce, a po zlikwidowaniu ławek – spał na tekturze. „Przybijał” (zebrał) pieniądze pod sklepami. Doskonale orientował się, gdzie może zjeść darmową zupę, gdzie może wymienić garderobę. Często w zimie, kiedy zmarzł, zebrząc, kupował alkohol, jak twierdził, na rozgrzewkę. Pod wpływem alkoholu dopuścił się dwóch kradzieży, za które został skazany prawomocnym wyrokiem. Nie próbował zerwać z bezdomnością. Przyzwyczyił się do takiego stylu życia.

Poczucie zagrożenia przestępczością

- W badaniach podjęto próbę odpowiedzi na następujące szczegółowe pytania:
- Jakie jest poczucie zagrożenia przestępczością wśród mieszkańców osiedli górniczych w ich miejscu zamieszkania?
 - Jakie jest poczucie osobistego zagrożenia?
 - Jakie są opinie badanych o przyczynach przestępczości?
 - Jakie są opinie badanych o sposobach zapobiegania przestępczości?

Respondenci przeważnie posiadali wykształcenie zawodowe, podstawowe lub podstawowe z przyuczeniem do zawodu górnika. Większość (20 osób) była związana z kopalnią jako miejscem pracy. Wśród badanych 17 osób nadal pracowało w kopalni, w większości w charakterze górnika. Pozostali to osoby aktualnie pozostające bez pracy, 3 respondentów w trakcie badań było zatrudnionych w handlu.

Respondenci stosunkowo wysoko oceniali poczucie zagrożenia w swym środowisku społecznym:

- jako bardzo wysokie oceniali je 7 osób,
- wysokie – 13,
- przeciętne 3,
- niskie 2,
- 1 osoba odpowiedziała, że czuje się bezpieczna.

Na podobnym etapie kształtował się poziom osobistego poczucia zagrożenia. Dominowały opinie prezentujące obawę przed powrotami do domu o późnej porze dnia i wieczorem:

Nie mogę wyjść przed blok, zbierają się tam młodzi ludzie, palą, często piją piwo i głośno wrzeszczą [...] (M, zawodowe, 1964).

Zbieranina z różnych bloków, są bezczelni (M, podstawowe, 1960).

Opinie wyrażały strach i obawę o własne bezpieczeństwo, z troską o najbliższych członków rodziny. Ankietowani demonstrowali również niepokój przed włamaniem do mieszkania i utratą własnego mienia. W dalszej kolejności znalazły się opinie dotyczące takich współczesnych zagrożeń, jak na przykład terroryzm.

Wyrażając opinie o przyczynach przestępczości, badani wskazywali na:

- bezrobocie,
- postępujący proces zubożenia społeczeństwa polskiego,
- nieudolność wychowawczą rodziców
- upadek tradycyjnych norm społecznych,
- brutalność programów telewizyjnych i gier komputerowych.

Dwa pierwsze stwierdzenia są szczególnie istotne dla badanych – w obu miejscowościach jedynym źródłem utrzymania jest kopalnia. W Woli kopalnia Piast Ruch II jest przeznaczona do likwidacji. Widmo utraty pracy jest tutaj bardzo mocno podkreślane.

W obu miejscowościach rośnie skala popełnianych przestępstw. Respondenci wskazywali te osiedla, które – ich zdaniem – są miejscem najbardziej niebezpiecznym: Nowa i Stara Kolonia oraz ul. Słowackiego w Brzeszczach i ulice: Górnicza, Pszczyńska i Szkolna w Woli. Na podkreślenie zasługuje także fakt, że respondenci dopatrują się zachowań dewiacyjnych w indywidualnych wyborach ludzi.

Wśród badanych dominuje opinia, że walkę z przestępczością należy rozpocząć od stworzenia nowych miejsc pracy. W dalszej kolejności znalazły się opinie dotyczące większych uprawnień dla policji oraz skrócenia czasu orzecznictwa w sądach.

Jak wynika z Biuletynu Informacji Publicznej Komendy Wojewódzkiej Policji w Krakowie, w 2002 roku jednostki Policji garnizonu małopolskiego (do którego m.in. należą Brzeszcze) wszczęły 97 926 postępowań przygotowawczych (w 2001 roku – 94 802). Stwierdzono wzrost ogólnej liczby przestępstw o 1,7%, z 104 470 w roku 2001 do 106 208 w roku 2002. Z liczbą 104 470 przestępstw stwierdzonych Małopolska znalazła się na szóstym miejscu pod względem poziomu przestępczości wśród wszystkich województw na terenie kraju (zob. rys. 1).

Rys. 1. Przestępczość w Krakowie i w woj. małopolskim

Na 100 tys. mieszkańców województwa przypadało średnio 3277 przestępstw (w 2001 roku – 3226). Nadal jednak wskaźnik zagrożenia w naszym województwie jest mniejszy od średniej ogólnopolskiej, która w 2002 roku wyniosła 3635. W skali całego kraju pod względem wskaźnika zagrożenia nasze województwo plasuje się na 11. miejscu¹⁵.

¹⁵ Biuletynu Informacji Publicznej Komendy Wojewódzkiej Policji w Krakowie, <http://www.małopolska.policja.gov.pl.statystyka.jpa>.

Okrucieństwo jako przejaw dysfunkcji relacji w środowisku poborowych

Odrębnym zjawiskiem są zachowania przestępcze wobec współwięźniów¹⁶ czy kolegów odbywających zasadniczą służbę wojskową. Problem tzw. fali dotyka wielu młodych ludzi, pozostawiając niewątpliwie ślad w ich psychice i rzutując na dalsze życie. Do form przemocy, które wymieniało trzech z badanych, należały m.in.:

- tzw. chrzest, który może przybierać postać wykonania tzw. pompek (wielokrotna liczba ugięć ramion w podporze, leżąc przodem) przy jednoczesnym odliczaniu dni, jakie pozostały do przepustki oprawcy. Inną formą jest wykonanie „pompek” przy jednoczesnym polewaniu zimną wodą (z wiadra lub gumowego węża),
- tzw. pociąg polegający na czołganiu się na podłodze izby żołnierskiej pod łózkami przy jednoczesnym meldowaniu stacji-miasta, z którego pochodzi,
- tzw. nietoperz polegający na zawieszeniu się rękoma i nogami pod łóżkiem oraz wiszeniu tak, aby nie dotknąć plecami podłogi,
- tzw. odpoczynek polegający na trzymaniu taboretu na wyciągniętych rękach, stojąc na jednej nodze,
- tzw. granat – ofiara pada na podłogę, trzyma się rękoma za głowę do momentu, kiedy pada komenda „pękl”, po której ofiara musi uderzać rękoma o podłogę tyle razy, ile zostało dni do wyjścia do cywila wydającym komendę,
- tzw. duszenie węża polega na leżeniu ofiary na podłodze i wiciu się jak wąż, ofiara trzyma przy tym w rękach pas żołnierski.

Przykład z życia

Mateusz po wstąpieniu do wojska w pierwszym okresie padł ofiarą tzw. fali. Starsi koledzy zmusili go trzykrotnie do symulowania odbywania stosunku płciowego z kozą przy użyciu taboretu i poduszki przy jednoczesnym wydawaniu odgłosów jak przy stosunku płciowym. Musiał także nakładać taboret na plecy i chodzić z nim na czworakach po izbie żołnierskiej.

W celu przeciwdziałaniu takim zachowaniom są podejmowane czynności przez dowództwo, wiele spraw trafia do sądów garnizonowych.

¹⁶ Zob. M. K o s e w s k i: *Ludzie w sytuacji pokusy i upokorzenia*. Warszawa 1985; J. G r z y w a, M. W i e r a: *Postawy wobec form życia kulturalnego oraz identyfikacja religijna osób skazanych na przykładzie Zakładu Karnego w Jastrzębiu-Zdroju*. W: *Ich małe ojczyzny*. Red. M. T r o j a n. Wrocław 2003.

Podsumowanie

Problem przestępczości pozostaje wciąż aktualny. Wymaga szerokiej analizy i zaangażowania. Bardzo ważna wydaje się kwestia programowej działalności szerokiej koalicji instytucji na rzecz zapobiegania zjawiskom patologii społecznej. Oprócz działalności policji, sądownictwa, psychologów, kuratorów sądowych ważna jest działalność na rzecz zwiększenia liczby miejsc pracy oraz organizacji zajęć kulturalno-oświatowych, których celem będzie wiązanie czasu wolnego dla dzieci i młodzieży – wszakże „wołanie dziecka o czas to wołanie dziecka o miłość”.

Mimo że zaprezentowane badania nie mogą być uznane za reprezentatywne, przybliżają one – jak sądzę – problem zagrożenia zachowaniami dewiacyjnymi w małym środowisku miejskim. Jednocześnie stanowią punkt wyjścia dalszych pogłębionych analiz.

Phenomena of contemporary pathology and social dangers in a city

S u m m a r y

The article discusses the phenomena of crime related to the application of violence. It presents the characteristic behaviors of people applying psychological, physical and group violence. The occurrence of social problems was illustrated with individual examples. Empirical researches concerning the feeling of endangerment in the urban environment are also presented in the article.

Gegenwärtige Pathologien und Bedrohungen für die Gesellschaft in der Stadt

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der vorliegende Artikel handelt über die, mit der Gewalt verbundenen kriminellen Erscheinungen. Er präsentiert charakteristische Verhaltensweise von Personen, die eine psychische, physische Gewalt und Gruppengewalt üben. Dieses Problem wurde an Hand individueller Beispiele veranschaulicht. In dem Artikel wurden empirische Untersuchungen über das Bedrohungsgefühl in der Stadt dargestellt.